

DEDEM KORKUT KİTABI'NDA TASVİR DÜNYASI
(TDAY Belleten 2003/1)

Doç. Dr. Engin YILMAZ*

ANAHTAR KELİMELEER: Niteleme Sıfatları, Renk Yansımaları, Evrensel Mesajlar

ÖZET

Dedem Korkut Kitabı, tarihi ve filolojik bakımdan son derece önemli bir dil yadigarıdır. Bu eşsiz kültür hazinesinin önemini, F. Köprülü, Ahmet B. Ercilasun, Saim Sakaoğlu gibi araştırmacılar vurgulamışlardır. Bize göre; Dede Korkut Kitabı'nda 21. yüzyıl insanına verilen evrensel mesajlar da bu eserin önemini ve değerini artırmaktadır.

Bu incelemede, Dede Korkut'un Türk Destanları içindeki yeri belirtilmiş, Dede Korkut Kitabı'ndaki ve Oğuz Kağan Destanı'ndaki "Savaş Araç-Gereçleri, Hayvanlar, Dinsel Kavramlar, Doğa İle İlgili Unsurlar" için kullanılan niteleme sıfatları karşılaştırılmıştır. Konuyla ilgili olarak Orhon Yazıtları'ndan, Divan-ı Lugâti't-Türk'ten, Manas Destanı'ndan da örnekler verilmiştir. Ayrıca Dede Korkut Kitabı'ndaki "Renk Yansımaları" ayrıntılı olarak incelenmiş Türk renk kültürünün derinliği, sistematığı ortaya konulmuştur. İncelemede; Türk Destanlarında At, Dini İnançlar, Oğuzlar/Düşmanlar (Kâfirler) için kullanılan niteleyiciler, ayrıntılı/karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda; Ulaşılan sonuçlar/ Dede Korkut'taki evrensel mesajlar, kaynakça ve karşılaştırmalı dizinler yer almaktadır.

KEY WORDS: Descriptive adjectives, Universal messages, The colour reflections

SUMMARY

The book of Dedem Korkut is an important masterpiece in terms of philology and history. Researcher like Fuat Köprülü, Ahmet B.Ercilasun, Saim Sakaoğlu emphasised the importance of this masterpiece. In my opinion, universal messages given to the 21st century people increased the value and importance of this masterpiece.

In this study the place of Dede Korkut was determined, descriptive adjectives used to describe the war tools, animals, religious concepts and natural elements were compared. Besides subject related samples from Orhun inscriptions, Dlt, Manas epopee were given. The colour reflections from Dede Korkut were analysed and the width and sytem of the colour of Turkish culture was displayed. The descriptive adjectives used to describe horse, religous beliefs, Oguzlar, enemies In Turkish epopees were analysed.

There are obtained results, universal messages from Dede Korkut, sources and comparative indexes at the end of the study.

* Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

Dedem Korkut Kitabı, tarihî ve filolojik bakımdan son derece önemli bir eserdir. Prof. Dr. Fuad Köprülü bu önemi “Bütün Türk Edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar” ifadesiyle; Ahmet B. Ercilasun “Dede Korkut Mirası derken, ben bir yandan ‘Son biçim’in olduğu zamandan sonraki yüzyıllara kalan mirası kastediyorum; bir yandan da ‘Son biçim’in daha önceki dönemlerden kalan bir miras olduğunu düşünüyorum” ifadesiyle (Ercilasun 2001:1), Saim Sakaoglu da “Türk Destanlarının Tacı” olarak nitelediği Dede Korkut için “Dede Korkut Kitabı bir okyanustur, bitmek tükenmek bilmeyen bir hazinedir” sözleriyle belirtmektedir (Sakaoglu 1998:213-222).

Dedem Korkut Kitabı elbette Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü bakımından eşsiz bir hazinedir. Bize göre, *Dede Korkut Kitabı*’nın bu tarihî ve filolojik değerinin yanında, destan metinlerinde verilen evrensel mesajlar da eserin önemini artırmaktadır. Bu noktada, *Dede Korkut Kitabı*, “Eğitim”den, “Hayvan sevgisi”ne; “Ahlâk”tan geleneksel “Türk misafirperverliği”ne kadar birçok hususta günümüz insanına yönelik evrensel mesajlar içermektedir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ, KAPSAMI, AMACI

Bilindiği gibi, Oğuzların efsanevî hükümdarı olan Oğuz Kağan’ın kişiliği, seferleri ve savaşları konusunda eski bir tarihte manzum bir destanın olduğu tarihî kaynaklarda kayıtlıdır. Paris’te Millî Kütüphane’de Türkçe yazmalar arasında kayıtlı olan Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı* önce Rıza Nur, daha sonra da W. Bang ve Reşit Rahmeti Arat tarafından yayınlanmıştır (Tekin 1997:101-102). Bu çalışmanın Türkçesi Arat tarafından 1936’da yayınlanmıştır (Arat 1936:69 s.).

Yazısından ve dilindeki Moğolca kelimelerden anlaşıldığına göre başı ve sonu eksik olan bu mensur *Oğuz Kağan Destanı* Moğol döneminde, yani 13. asırda yazılmıştır. Başı ve sonu eksik bu karışık dilli *Oğuz Kağan Destanı*’nda yer yer bazı manzum parçalar da vardır (Tekin 1997:102). Eser bu bakımdan yarı manzum-yarı mensur özellik gösteren *Dede Korkut Kitabı*’ndaki hikâyelere benzetilebilir. Bu itibarla, *Dede Korkut Kitabı*’ndaki destanî metinlerin ve *Oğuz Kağan Destanı*’nın Türk destanları içinde aynı dairede değerlendirilmeleri, her iki destanın da biraz geç kalınarak, yazılı devre bir hayli ilerledikten yani destan devri tamamlandıktan sonra, kaleme alınmaları (Oğuz Kağan için yazıya geçirilmiş olsa bile elimize ulaşmadığını ayrıca belirtmeliyiz), şekil (yarı mensur-yarı manzum olmaları) ve dil itibarıyla (karışık dilli metinler olmaları) benzerlik göstermeleri dolayısıyla her iki destan “niteleyici”ler bakımından karşılaştırılmıştır. Ayrıca başta *Manas Destanı* olmak üzere başlıca Türk destanlarının bazılarında, *Orhon Yazıtları*’ndan ve *Divân-ı Lugâti’t-Türk*’ten de karşılaştırmamızla ilgili örnekler zikredilmiştir. *Oğuz Kağan Destanı* ile ilgili olarak ARAT Yayını (Arat 1987), *Dede Korkut Kitabı*’ndaki destanî hikâyeler ile ilgili olarak da ERGİN Yayını (Ergin 1997) esas alınmıştır.

Bu çalışma 2 bölümden oluşmuştur: I. Bölümde *Oğuz Kağan Destanı* ve *Dedem Korkut Kitabı*’nda geçen ortak motifler, millî-estetik unsurlar, eğlence ve güncel hayatla ilgili kavramlar karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve bazı niteleyiciler/nitelenmeler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. II. Bölümde ise; her iki destandaki renk yansımaları ve bunun doğal sonucu olarak Türk renk kültürünün zenginliği, çeşitliliği, doğallığı ve sistematigi incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca Oğuzlar ve düşmanlar (kâfirler) için kullanılan nitelenmeler karşılaştırılmış ve bu iki karşıtlık için kullanılan nitelenmelerin de bir sistematigi olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda *Dede Korkut Kitabı*’ndaki evrensel mesajlar, ulaşılan sonuçlar, karşılaştırmalı dizinler ve kaynakça yer almıştır.

GİRİŞ

Destan kelimesi dilimize, Farsça’da “Efsane ve mesel ve hikâyet-i güzeşteğân” anlamında kullanılan “Dâstân” kelimesinden ses ve anlam değişikliğiyle girmiştir (Asım c. 1, s. 236). İlk defa ne zaman kullanıldığını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde dilimizde kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz (Yıldız 1995:3).

Destan nedir? sorusuna Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali şöyle cevap vermektedir: “Türk Edebiyatının şaheserlerinden biri olan Manas destanını parmakla göstermek ve ‘İşte destan budur ‘ diye cevap vermek gerekir. Bundan sonra Manas’ı tahlil etmek, hususiyetlerini sıralamak ve hangi

eserleri bu belirleyici hususiyetler çerçevesine dahil edebileceğimizi gözden geçirmek gerekir” (Gürsoy-Naskali 1999:1). Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali’ye göre destanları 3’e ayırmak mümkündür: 1. Kahramanlık destanları 2. Metafizik destanlar (Şamanizm kökenli destan, Tabiat ötesi destanları, Eski destanlar ‘Kronolojik olması dolayısıyla’) 3. Yaratılış destanı (Gürsoy-Naskali 1999:6-7). Şükrü Elçin, destanı: “ Zaman ve mekân içinde toplumun iradesini ellerinde tutan kahraman-bilge şahsiyetlerin menkabevi ve hakikî hayatları etrafında oluşmuş, uzun ve didaktik eserlerdir” şeklinde tanımlamaktadır. Elçin, destanları bir boyun veya bir milletin hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış olan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı ürünleri olarak değerlendirmektedir. N. Sami Banarlı’ya göre destan, “ Milletlerin din, fazilet ve millî kahramanlık maceralarının manzum hikâyeleri”dir (Banarlı 1971:1). Fuad Köprülü, destanın “Milletin maneviyatından, ruhundan, tarihî ve estetik varlığından kendi kendine doğmuş ortak verimler olduğunu” söylemektedir (Köprülü 1981:41). F. Kadri Timurtaş, destanın “ Bir milletin geçirdiği maceraları, yetiştirdiği kahramanları, tabiat, dünya ve toplum hadiseleri hakkında düşüncelerini, bunlar karşısında aldığı durumları” anlattığını belirtmektedir (Timurtaş 1990:3). Muharrem Ergin, Dede Korkut’u millî bir destan olarak ele almaktadır. Ve millî destanların taşıdıkları 12 özelliği sıralamaktadır (Ergin 1999:5-8, bk. Notlar: 1.not). Yine Muharrem Ergin, “ Bütün hikâyeler tek bir kahraman üzerinde toplanmadığı ve zincirleme bir bütün teşkil etmediği için Dede Korkut Kitabı’na bir epope gözü ile bakamayız” demektedir (Ergin 1997:29).

Bütün bu tanımların ve değerlendirmelerin ışığı altında şu belirlmeleri yapmak mümkündür:

1. GÜRSOY-NASKALİ, kuvveti, cesareti, bilgiyi, beceriyi insanda mücessemleştiren Manas gibi, Odyssea, Beowulf, Köroğlu gibi destanları; yani kahramanlık destanlarını asıl destanlar olarak kabul etmektedir.
2. ELÇİN, destanları bir boy veya millete ait olmaları itibarıyla değerlendirmektedir.
3. BANARLI, KÖPRÜLÜ, TİMURTAŞ ve ERGİN de destanları millîlik vasfıyla ele almaktadır. Ergin, millî destanların 12 vasfı olduğunu bildirmektedir (bk. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yay., 20. baskı, İstanbul, 1999, s. 5-8; Notlar: 1. not).

A. Bican Ercilasun’un da haklı olarak belirttiği gibi; “Her boy bağımsız bir eser gibi tek başına ele alınabilir; hem de 12 boy bir bütünlük içinde tek bir eser olarak kabul edilebilir” (Ercilasun 2001:1).

TÜRK DESTANLARI VE DEDE KORKUT

Fuad Köprülü’ye göre; Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan sonra yazıya geçirilen *Kitab-ı Dedem Korkud* da Oğuz-nâme etrafında toplanmış tali menkıbelerdir (Köprülü 1981:43-44). Pertev Naili Boratav da benzer bir görüşü dile getirmektedir: “ Dördüncü destan dairesini ‘Oğuz’ menkıbeleri oluşturur. Reşidüddin ve Ebü’l-gazi Bahadır Han’ın bahsettiği bu destana ait manzum metin parçalarının bulunduğu müstakil eserler ele geçmiştir; ancak, bunlar Oğuz’un menkıbevi tarihinin özetinden başka bir şey olmayan Dede Korkud hikâyeleri ile Yazıcıoğlu’nun Şeh-nâmesi’nin başına koyduğu Türkçe metindir “ (Boratav 1939:71-87). Ali Öztürk, Dede Korkud Destanları (Oğuz Boy Destanları)’nı Şamanist Devlet Erkinden Kaynaklanan Destanlar sınıfında değerlendirmektedir (Öztürk 1986:184-185).

I. BÖLÜM

Ø. GİRİŞ: Dilsel etkinlik her şeyden önce bir anlamlama etkinliğidir. Bu niteliğiyle de her şeyden önce bilişsel bir etkinliktir. İnsan dilinin işleyişi iki temel kavramsal belirleme işlemine dayanır: Niteliksel belirleme ve niceliksel belirleme (Akaslan 2001: 37-38). Niteleme; bir adı, belli özelliklerini göz önüne alarak, aynı kümede yer alan öteki adlardan ayırmaya (yeni bir alt küme oluşturmaya, küme daraltmaya), ya da bu ad hakkında ek bilgiler vermeye (söz konusu adı yeni bilgilerle donatmaya) yarar (Akerson-Ozil 1998: 93). İşte niteleme işlevli (kalıcı) sıfatlar da; içeriği daha önceden oluşturulmuş olan kavramların tanımlayıcı, ayırıcı, öznelleştirici özelliklerinin belirlenmesi işleminde görev almaktadır (Akaslan 2001: 38). Niteleme sıfatları, esasen bizim kavramları/nesnelere/kişileri vs. algılama biçimlerimizi yansıtan öznel değerlendirmelerimizin/ölçümlerimizin göstergeleridir. Genellikle bir tanım yaparken, ya da bir şeyi anlatırken, tanımladığımız ya da anlattığımız nesnenin özelliklerini, niteliklerini hep niteleme sıfatları yardımıyla ortaya koymaktayız (Aksan vd. 1983: 69).

Bilindiği gibi niteleme işlevli sıfatlar varlığın kendi (iç) niteliklerini ifade eden sıfatlardır. Belirtme sıfatları ise varlığın dış niteliklerini ifade eden sıfatlardır. Belirtme sıfatları; varlıkların yerini, sayısını ve diğer dış durumlarını bildirir (Ergin 1993:232-244). Bir metinde dikkati çeken asıl ayırıcı unsur ise kalıcı niteleyicilerdir, yani kalıcı vasıflardır. İşte biz bu çalışmamızda her iki destanda geçen kalıcı niteleme sıfatları üzerinde durduk.

Her dilin kendisine ait kuralları, o dili kullanan halkın hayat tarzı, geçimi, âdet ve geleneği, düşünce tarzı ile ilgili olan bir sıfatlar sistemi vardır. *Dedem Korkut Kitabı*'nda ve *Oğuz Kağan Destanı*'nda geçen sıfatlar Oğuzların dünya görüşlerini yansıtmaktadır (Veliyev 1989:82-83). Destanlarda kullanılan estetik sıfatlar ait olduğu eşya ve şahıs hakkında açık seçik, mükemmel malumat vermekle beraber, metnin estetik değerini de kat kat artırmaktadır. Sıfat poetik nutkun en güçlü vasıtalarından biridir (Veliyev 1989:82). Sıfatlar betimlenen olaylara ve eşyalara aydınlık ve şekil vermekte, onun hakkında canlı tasavvurlar yaratmaktadır. Kamil Veliyev'e göre: " Her bir sıfatın arkasında tarihî-psikolojik bir arka plân vardır. Sıfatın tarihi, bedî zevkin ve üslûbun tarihidir" (Veliyev 1989:84).

Muharrem Ergin, *Dede Korkut İncelemesi*'nin II. cildinde: "Vasıflandırma sıfatları ile kullanışları bakımından Dede Korkut'ta bugünkünden farklı bir durum yoktur" hükmünü vermektedir (Ergin 1997:452). İbrahim Zeki Burdurlu, "Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları" adlı incelemesinde niteleme sıfatlarının bazılarını yapısal açıdan incelemiştir (Burdurlu 1972:232-239, bk. Notlar: 2.not). Fakat adı geçen araştırmacı tasnifinde hem yapı, hem de köken ile ilgili verileri bir arada kullanmıştır. Kamil Veliyev, *Destan Poetikası* adlı eserinin "Bedî Vasıf ve Bedî Hitablar" bölümünde ifade vasıtaları bakımından sıfatları 9 kısımda incelemiştir (Veliyev 1989:93, bk. Notlar: 3.not). Zeki Ömer Defne, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebî Sanatlar Bakımından Bir Araştırma* adlı eserinde Teşbih (Benzetme) sanatı ile ilgili bölümde bütün teşbih (benzetme) örneklerindeki müşebbehünbihleri muhtelif kavramlar etrafında gruplandırarak incelemiştir (Defne 1988:43-44). Defne, ayrıca *Dede Korkut Kitabı*'nda geçen Mufassal Teşbih (Ayrıntılı Benzetme), Mücmel Teşbih (Kısaltılmış Benzetme), Mürsel Teşbih (Üçlü Benzetme), Belîğ Teşbih (Güzel Benzetme), Temsilî Teşbih (Yaygın Benzetme) örneklerini de ayrıntılı olarak incelemiştir (Defne 1988:45-60).

1. İNCELEMELER

1.1. AT

Türk Dünyası Ortak Edebiyatında olduğu gibi *Dedem Korkut Kitabı*'nda ve diğer destanlarımızda at motifi ve unsuru büyük önem taşımaktadır. At kahramanın (alp) ayrılmaz bir arkadaşı ve yardımcısıdır. At, bu dünyada Alp'in yalnız silah arkadaşı değil öldükten sonra da öteki dünyada beraber olunacağı düşünülen bir kader arkadaşıdır. Savaşlarda bütün stratejiler ve taktikler atın üzerine kurulur, düşmanın iyi cins atlarının öldürülmesi veya ganimet olarak alınması hedeflenir (Aalto 2000:453).

At ile alp arasında öyle bir duygusal bağ vardır ki at alp için kardeşten bile ileridir. Bamsı Beyrek, zindandan çıkıncaya kadar 16 yıl kendisini bekleyen atına:

At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig
Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig (Ergin
1997:99)

Türklerde at ile erin değeri bir tutulmaktadır. Öyle ki, *Orhon Yazıtları*'nda atların ölümü, hatta yaralanmaları, düşmeleri bile anlatılmaktadır:

Ang ilki Tadığın Çorun boz [atıg binip tegdi. Ol at anda] ölti. İkinti İşbara
Yamtar boz atıg binip tegdi. Ol at anta. ölti. Üçünç Yigen Silig begin
kedimlig torug at binip tegdi. Ol at anta ölti 5 (Ergin 2000: Kültigin Yazıtı,

Doğu Yüzü, 32/33); Ol tegdükde Bayırkunun ak adgırığ udl(u)kın sıyu urtı (Ergin 2000:Kültigin Yazıtı, Doğu Yüzü, 36); Kültigin Alp Şalçı atın binip o[playu tegd]i. Ol at anta tüş[di] (Ergin 2000:Kültigin Yazıtı, Kuzey Yüzü, 3/4)

Erler gibi atların da adı vardır. Költigin'in atlarından birisinin adı Alp-Şalçı'dır. Bu durum atlara da, tıpkı savaşçı kahramanlara olduğu gibi "Alp" ünvanının verildiğinin kanıtıdır. Költigin'in adı belli olan öteki atları ise Azman, Az, Yağız, Ögsiz'dir. Manas Destanı'nda Almambet'in atının adı Kıl-Ciren, Battal Gazi'nin atının adı Aşkar'dır. Kahramanların atlarının adıyla beraber anıldığına Altay - Yenisey destanlarında çokça rastlanmaktadır. Boz atlı Hızır, Konur atlı Kazan, Boz aygırlı Beyrek vb. Oğuzlar kahramanlık göstermeden ad alamadığı gibi, kendine mahsus at sahibi de olamaz. Dirse Han'ın oğlu Boğaç azgın bir boğayı yendikten sonra, Dede Korkut:

Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana
Taht virgil erdemlüdür
Boynı uzun bidevi at virgil bu oğlana

demektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda geçen atlarla ilgili kalıcı nitelemeleri şu gruplar altında incelemek mümkündür:

a. Renklerine göre atlar:

ağ boz at 8 yerde (1-35, 2-66, 4-154, 6-200, 6-206, 10-258, 10-268, 11-287)

konur at 13 yerde (2-37, 2-43, 2-44, 2-44, 2-48, 4-126, 4-127, 4-130, 4-135, 4-142, 4-143, 4-145, 4-147)

alaca at 1 yerde (2-41)

Divân-ı Lugâti't-Türk'te ak at [DLT: I, 18-10], ala at [DLT: I, 81-28] geçtiği gibi tüm kara at (DLT: I, 338-5), tüm toru at [DLT: I, 338-6] (Atalay 1991) şeklinde 'tamamen kara, tamamen doru' nitelemelerinin geçmesi de ilgi çekicidir. Ayrıca Kültigin'in Az adlı yağız (kara, kızıl ile kara arası) bir atı varken, Oğuz Kagan'ın aygırı alacadır. Dede Korkut Kitabı'nda ise hiçbir kahramanın yağız renkli atı yoktur.

b. Türlerine göre atlar:

kazılık (Büyük, kuvvetli ve cins at. Kazılık dağında yetişen cins at) 15 yerde (1-24, 1-25, 4-136, 4-138, 4-139, 4-139, 6-147, 6-181, 6-196, 6-197, 6-200, 6-209, 9-240, 10-270, 11-288)

bidevi (Cins at, bir cins at, bir at cinsi, iri hayvan) (22 yerde)

gök bidevi 1 yerde (2-37)

ağ bidevi 1 yerde (2-37)

bidevi at 14 yerde (1-11, 1-17, 1-23, 1-26, 1-26, 1-31, 1-32, 1-33, 1-34, 4-128, 4-129, 4-133, 4-141, 11-288)

kara koç atlar 6 yerde (2-45, 3-81, 4-137, 4-145, 6-171, 10-263)

c. Biçimlerine göre atlar:

ayağı uzun şahbâz at 1 yerde (3-95)

boynı uzun (bidevi) at 3 yerde (1-17, 1-32, 1-33)

yaşlı at 2 yerde (9-237, 9-239)

yilisi kara (kazılık) at 15 yerde (1-24, 4-136, 4-139, 6-174, 6-181, 6-186, 6-196, 6-197, 6-200, 9-239, 9-241, 9-244, 9-245, 10-257, 10-267)

ç. Savaşçı özelliklerine göre atlar:

şahbâz at 1 yerde (10-261)

şahbâz (yügrük) at 4 yerde (2-45, 3-82, 3-118, 3-72)

şahbâz şahbâz at 2 yerde (2-59, 2-63)

yügrük at 1 yerde (9-252)

d. Cinsiyetlerine göre atlar

d.1. Aygır

Oğuz Kağan Destanı'nda

oğuz kağan bir çokurdın aygır ad-ka minedurur irdi. oşul aygır ad-nı bek çok siv(i)yür irdi [Oğuz Kağan Destanı, 226-227]

Oğuz Kağan'ın her zaman bir alaca aygıra bindiği ve bu atını da çok sevdiği zikredilmektedir. Yine Oğuz Kağan'da geçen "tokuz kündün son oğuz kagan-ka aygır ad-nı kildürdi" ibaresi Oğuz Kağan'ın binek olarak aygır atı tercih ettiğini göstermektedir. Zira; aygır sürünün hükümdarı ve koruyucusudur. Aygır, vahşi hayvanların saldırılarına karşı sürüsünü korur. Aygır, kurtu her zaman yenemiş, becerikli bir aygır ayıyı bile tard edermiş (Radloff 1994:33).

d.1.1. Renklerine göre aygırlar:

al aygır 7 yerde (9-244, 9-246, 9-246, 9-247, 9 248, 9-249, 9-250)

ala aygır 1 yerde (9-245)

boz aygır 6 yerde (2-37, 3-72, 3-76, 3-99, 3-99, 3-116)

kara aygır 4 yerde (3-84, 3-84, 4-148, 4-148)

torı aygır 2 yerde (2-37, 3-82)

d.1.2. Biçimlerine göre aygırlar:

kiçi başlu kiçer aygır 2 yerde (3-82, 3-84)

toklu başlu torı aygır 1 yerde (3-84)

d.1.3. Savaşçı özelliklerine göre aygırlar:

şahbâz aygır 1 yerde (9-236)

d.1.4. Türlerine göre aygırlar:

kara koç aygır 1 yerde (10-262)

d.2. Kısırak

" bin dahı aygır getirün kim hiç kısrağa aşmamış ola" [Beyrek, D-85]; " bin aygır dileyüpdür kim kısrağa aşmamış ola" [Beyrek, D-86]; " And içmişem kısır kısrağa bindüğüm yok/Binübeni kazavata vardugum yok" [Beyrek,D-113]; " And içeyim bu kez boğaz kısrağa bindüğüm yok/Binübeni kazavata vardugum yok" [Beyrek, D-113]

1.2. TANRI

Orhon Yazıtları'nda teñri, Teñri " Gök; Tanrı; ilah, ilahe, Gök Tanrısı" (Ergin 2000) anlamlarına gelmektedir. *Divân-ı Lugâti't-Türk*'te ise Teñri'nin 'Tanrı'; 'gök, sema (Müslüman olmayanlarca)'; 'büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi göze ulu görünen her şey (Müslüman olmayanlarca)' anlamları da vardır (Atalay 1991). Oğuzlar müslümandır. Fakat, *Dede Korkut Kitabı*'nda din çok kuvvetli bir unsur olarak görülmez. "Bügdüz Emen" Peygamberi görmüş ve Oğuz'da sahabesi olmuştur. Savaşta beyler daima önceden "Aru su"dan abdest alırlar. Düşmana karşı "Adı görklü Muhammed'e salavat" getirerek hücum ederler. Ele geçirdikleri kiliseleri yıkıp mescit yaparlar. Keşişlere ezan okuturlar. Fakat, öte yandan bol bol şarap ve kırmızı içerler. At eti yerler. Yapılan savaşların hiçbirisi din uğruna değildir. Bütün bunlar ve Deli Dumrul'un " Mere 'Azra'il didigünüz ne kişidür ki adamın cânun alur" demesi İslam inancının henüz tam olarak yerleşmediğini göstermektedir. *Kitâb-ı Dede Korkut*'ta Tanrı'nın bazı sıfatları Kuran'a ve İslam inancına uygun şekilde sıralanmıştır. *Oğuz Kağan Destanı*'nda Gök-Tanrı inancı hakimdir.

" oğuz kagan bir yir-de tenri-ni çal bargu-da irdi" [Oğuz Kağan Destanı, 50-51]; " oşul kız andag körük-lüg irdi, kim külse kök teñri küle durur; ıgılsa, kök teñri ıglaya durur" [Oğuz Kağan Destanı, 59-60-61-62]; " [ne kü k]ök teñri birdi düşüm-de kildürsün" [Oğuz Kağan Destanı, 325-326]; " kök teñri-ge men ötedim" [Oğuz Kağan Destanı, 375]

Dede Korkut Kitabı'nda "Tanrı" için şu nitelemeler kullanılmıştır:

a-Tanrı

‘aziz Tanrı 2 yerde (3-121, 6-212)
 cebbar Tanrı 2 yerde (5-161, 5-168)
 cömerdler cömerdi, gani Tanrı 1 yerde (6-184)
 dâyim turan (cebbar) Tanrı 1 yerde (5-168)
 görklü Tanrı 3 yerde (5-161, 5-168, 6-210, 9-251)
 kadir Tanrı 8 yerde (1-35, 2-66, 4-147, 5-168, 5-170, 8-231, 8-233, 10-257)
 kadir (ulu) Tanrı 1 yerde (6-188)
 (keremi çok) kadir Tanrı 1 yerde (5-169)
 (yaradan) kadir Tanrı 1 yerde (6-188)
 kahhar Tanrı 1 yerde (6-210)
 keremi çok (kadir) Tanrı 1 yerde (5-169)
 settar Tanrı 1 yerde (5-161)
 yaradan (kadir) Tanrı 1 yerde (6-188)
 yüce Tanrı 2 yerde (1-35, 9-251)

b-Allah

alemleri yokdan var iden Allah 1 yerde (9-251)
 aziz Allah 1 yerde (9-251)
 kadir Allah 4 yerde (3-83, 5-156, 6-198, 8-235)
 yaradan Allah 1 yerde (6-209)

c-Allah ta’âla d- ma’bud

can viren, can alan A. 1 yerde (5-161)
 bî-zaval mabud 1 yerde (6-209)

1.3. Hz. MUHAMMED

a- Muhammed

adı görklü Muhammed 15 yerde (2-63, 3-120, 4-132, 4-152, 4-154, 5-170, 6-182, 6-182, 6-185, 6-189, 6-193, 8-227, 9-253, 10-264, 10-265)

b- Muhammed Mustafa

adı görklü Muhammed Mustafa 5 yerde (2-66, 3-122, 6-201, 6-213, 8-235, 11-291)

1.4. ‘AZRAİL (Ölüm Meleği)

al kanatlı ‘Azra’ il 6 yerde (5-156, 5-158, 5-158, 5-162, 5-164, 5-166)

1.5. HIZIR

İslamî Türk Edebiyatı’nda Hızır, darda kalan masum insanların imdadına yetişen, ak sakallı bir kişi olarak çok sık geçer. Hızır, Türkler arasında erkek adı olarak da kullanılmaktadır ve Hıdır şekli de yaygındır (Yüce 1995:250-251). *Kitâb-ı Dede Korkut*’ta Hızır, boz atlı Hızır olarak geçmektedir. Manas Destanı’nda ise Kanıkey, sefere çıkan kocası Manas’ı uğurlarken hayır duada bulunur:

Cortkondon colun çoşulsun, töröm!
 Coldoşun Kıdır koşulsun, töröm!
 (Radloff 1995:200-203)

Koco Kıdır car bütkön!
 Cürgön ceri bak bolup,
 eşin bir Kudayga cak bolup! (Radloff 1995:1091-1093)

II. BÖLÜM

2.1. RENK YANSIMALARI

Dede Korkut Kitabı’ndaki destanlarda renkler sadece doğal bir niteleyici görevinde değillerdir. *Dede Korkut Kitabı*’nda, renklere Türk insanının yüklediği duygusal anlam boyutunu da görmekteyiz. Renkler aracılığıyla ortaya çıkan nitelermeler çok zengin, çok canlı ve çeşitli bir renk kültürümüzün ip uçlarıdır. Prof. Dr. Seyfi Karabaş’a göre renklere değinmelerin sayısal olarak artması, artan duygusal tepkilerin varlığını göstermektedir (Karabaş 1996:35).

Biz burada bir niteleyici olarak kırmızı (kırmızı, kızıl, al) renk üzerinde durmak istiyoruz: *Dede Korkut Kitabı*'nda renklerin sıklıkla niteleyici olarak kullanılması renk kültürümüzün derinliğini ortaya koymaktadır. Renklerle yapılan nitelemeler sadece bir müellife veya sanatkâra bağlanamaz. Çünkü; ortak renk kültürümüzden yararlanılarak yapılan nitelemeler metinlerde duygusal bir atmosfer yaratmaktadır.

Türkçede kırmızıyı karşılayan üç kelime vardır:

a- Kırmızı b-Al c- Kızıl

a. Kırmızı

TDK, Türkçe Sözlük'te kırmızı şu şekilde açıklanmaktadır

1. Al, kızıl
2. Bu renkte olan (TDK 1998)

Kırmızı rengin Osmanlı hanedanına mahsus olduğunu ve başkasının kullanmadığını da biliyoruz (Uzunçarşılı 1945). Arapça kökenli bir kelime olan kırmızı 3 yerde niteleyici olarak kullanılmaktadır: “ Banı Çiçek'in otağı kırmızıdır”, “ Beyrek'in giydiği güveyilik kaftan kırmızıdır”, “ Banı Çiçek'in Yalançoğlu Yaltaçuk'la düğünü olurken giydiği gelinlik kaftan da kırmızıdır”. Şu halde kırmızının olumlu bir anlam taşıdığını ve Oğuzlarda gelin/güvey elbisesinin/otağının kırmızı olduğunu söyleyebiliriz.

b. Al

TDK'nın hazırladığı *Türkçe Sözlük*'te al için şu anlamlar verilmiştir:

- al (II) 1. Kanın rengi, kızıl, kırmızı
2. Bu renkte olan: Al bayrak, al çuha
3. (At donu için) Dorunun açığı, kızıla çalanı
4. Yüze sürülen pembe düzgün, allık

Kutadgu Bilig'de “Ögdülmiş'in Odgurmış'a Ziyafete Gitmek Adabını Söylerken” bahsinde dört tür kişilikten söz etmesi ilgi çekicidir:

- 4632 özün tab'ını men ayayın yora
kızılı sarıglı örünli kara.
- 4633 bularda birisi birine yağı
yagusa yagıka yagı adrara (Arat 1959)

“Ben senin tabiatini izah edeyim; bu ya kızıl, sarı, ak veya kara olur” (4632. beyit), “ Bunlardan her biri diğerlerine düşmandır; düşman düşmana yaklaşınca bu renkler ile ayırt edilir” (4633. Beyit) (Arat 1959). Türkçe kökenli olan al ile kızıl destan metinlerinde bir duygu değeri kazanarak kullanılmaktadır.

Bir Türk'ün al ile kızılın kullanım alanlarını karıştırması düşünülemez. Biz özellikle nitelenenlerden hareketle al ile kızıl arasında bir anlam ayırtısı olabileceğini düşünmekteyiz. Güzellik unsuru olarak yanak aldır (bk, Boğaç Han, Salur Kazan, Kazan, Beyrek, Uruz). Şarap ve özellikle şarabın keskinini aldır (Boğaç Han, Delü Dumrul, Kan Turalı). Eşin duvağı aldır (Beyrek). ‘Azrail al kanatlıdır (Delü Dumrul).

Güzellik unsuru olarak kullanılan yanak'ın niteleyicisi olan al'ı pembeye yakın bir renk olarak düşünmek mümkün olabileceken; şarap, bilhassa şarabın keskinini nitelenirken ve ‘Azrail'in kanadı tasvir edilirken belki de al'ı “koyu kırmızı” olarak düşünmemiz gerekecektir.

“Al”ın yanında *Dede Korkut Kitabı*'nda sıkça geçen bir diğer kelime de alça'dır. Alça kelimesi “ Mere alça kopuzum ele alun meni ögün” (Kan Turalı, 183; bk. Notlar: 4.not) hariç niteleyici olarak geçtiği 16 yerde de kan'ı nitelemiştir. (bk. Renk niteleyicileri dizini)

c. Kızıl

TDK'nın hazırladığı Türkçe Sözlük'te kızıl kelimesinin bazı anlamları şu şekilde sıralanmıştır:

1. Parlak kırmızı renk

2. Bu renkte olan: “ Sular sarardı...Yüzün perde perde solmakta/Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta” (Ahmet Haşim)
 3. s. mec. Aşırı derecede olan: Kızıl deli.

Kız çocuğu olanların gireceği otağın rengi olarak kullanılırken kızıl nötr bir duygu değeri taşımaktadır (bk. Boğaç Han).

Divân-ı Lugâti't-Türk'te kızıl ile yeşil arasındaki şu ayrım da dikkat çekicidir:” kılınu bilse kızıl keder, yaranu bilse yaşıl keder”: ‘Kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer’ (Kadın güzel görünmeyi, iyi geçinmeyi bilse kırmızı ipekli, kumaş giyer; naz etmeyi, kırtmayı bilirse yeşil giyer) (Atalay 1991:394).

Develerin tüyü kızıldır (Salur Kazan, Beyrek, Uruz). Altun kızıldır (Beyrek, Salur Kazan). Pay Büre'nin evine şiven girince kızıl, gelini ak ellerine kızıl kına yakmaz oldular. Beyrek'e “ Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi, Beyrek geydi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saht oldular. Beyrek aydur: Niye saht oldunuz didi. Ayıtdılar: Niye saht olmayalım, sen kızıl kaftan geyersin, biz ağ kaftan geyerüz didiler” (Beyrek, D-89). Bamsı Beyrek'te geçen bu ibarelerden anlaşıldığı üzere Oğuz Türklerinde güveyiler/nişanlılar kırmızı/kızıl kaftan giymekte iken bekârlar beyaz kaftan giymektedirler. Kan Turalı, Selcen Hatun'a “Kar üzerine kan tammış kibi kızıl yanaklum” şeklinde hitap etmektedir.

al (21 yerde geçmektedir)

(güz almasına benzer/güz alması gibi) al [yanak]: 5 yerde
 al [şarab]: 3 yerde
 al [şarabun itisi]: 2 yerde
 al [duvak]: 2 yerde
 al [kanatlu 'Azrail]: 6 yerde

kırmızı (3 yerde geçmektedir)

kırmızı [otağ]: 1 yerde
 kırmızı [kaftan]: 2 yerde

kızıl (24 yerde geçmektedir)

kızıl [otağ]: 5 yerde
 kızıl [deve]: 13 yerde
 kızıl [kaftan]: 1 yerde
 kızıl [kına]: 1 yerde
 kızıl [altun]: 2 yerde
 kızıl [yanak]: 1 yerde
 kızıl-ala [gerdek]: 1 yerde

ÖRNEKLİ RENK NİTELEYİCİLERİ DİZİNİ

1. Kırmızı

“ Sultanum gördi gök çayırun üzerine bir kırmızı otag dikilmiş. Ya Rab bu otag kimün ola didi...Bakdı ,gördi, bu otag Banı Çiçek otagı-y-imiş...” (Bamsı Beyrek, 76); “ Beyrek Han dahı ohın atdı, dibine gerdegin dikdi. Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi, Beyrek geydi.” (Bamsı Beyrek, 89); “ Burla Hatun aydur: Kız kalk oyna, elünden ne gelür didi. Banı Çiçek kırmızı kaftanın geydi...” (Bamsı Beyrek, 114)

2. Al

“Güz almasına benzer al yanaklum” (Boğaç Han, 12); Ol nâ-merdlerün yigirmisi bır kov dahı getürdiler: Dirse Han senün oglun yirinden örü turdı...al şarabun itisinden aldı içdi” (Boğaç Han, 20); “Ol nâ-merdler dahı bir yirde konmuşlar-idi al şarâbun itisinden içerler-idi” (Boğaç Han, 31); “Boyu uzun bili ince Burla Hatun...güz alması gibi al yanagın tartdı yırtıdı” (Salur Kazan, 54); “ (Kara Göne oğlu Kara Budak) al mahmuzî şalvarlu... “ (Salur Kazan, 60); (Beyreg'ün) ağ

pürçekli anası al yanagın tartdı” (Salur Kazan, 91); “ Banı Çiçek...güz alması gibi al yanagını tartdı yırttı “ (Bamsı Beyrek, 92); “Vay al duvağum iyesi/Vay alnum başum umudu” (Bamsı Beyrek, 92 ve 94); “Banı Çiçek...güz alması gibi al yanagın yırttı “ (Bamsı Beyrek, 94); “(yidi kız kardaşın) güz alması gibi al yanakların yırtar gördüm” (Bamsı Beyrek, 96); “Güz alması gibi al yanagın yırttdun mı kız” (Bamsı Beyrek, 115); “Güz alması gibi al yanagum yırttdugum çok” (Bamsı Beyrek, 116); “ Kâfir kızları al şarâbi altun ayag-ile kalın Oğuz biglerine gezdürürler-idi” (Uruz, 123); “Güz alması gibi al yanaklarum yırtayın mı” (Uruz ,139); “Al kanatlu ‘Azrâil... “ (Delü Dumrul, 156 ,158 ,158, 162, 164, 166); “Ol üzümü sıkarlar al şarâbi olur” (Delü Dumrul ,160); “Kâfirler ‘izzet hürmet eylediler yidi yıllık al şarâb içürdiler” (Kan Turalı, 179); “ (Selcen Hatun’un) cemi’ yanında olan kızlar al geymişler-idi kendü sarı geymiş-idi” (Kan Turalı, 178); “Al duvağum altından söyleşmedüm” (Kan Turalı, 198); “ Al aygır...” (Begil Oğlu Emren, 244, 245, 246, 246, 248, 249, 250); “ Al duvahlu gelin” (Begil Oğlu Emren, 253)

3. Alça (bk. Notlar: 4.Not)

“alça kanun yiryüzine dökeyin mi/tökeyin mi/tökmeyinçe” (Boğaç Han 13, Kan Turalı 196, 232, Salur Kazan 282); “oh tohindı alça kanı şorladı” (Boğaç Han, 23); “ yinüm-ile alça kanum silmeyinçe” (Boğaç Han, 25, Uruz ,138); “ Oğlançugı alça kana bulaşmış yatur” (Boğaç Han, 27); “alça kanın yiryüzine dökdi” (Boğaç Han, 64, Uruz, 152); “alça kanum dökeyin mi” (Uruz ,139); “alça kanın yiryüzine dökün/tökün” (Uruz, 143, Begil Oğlu Emren 243 ve 248); “alça kanun yiryüzine töke-y-idüm” (Uşun Koca Oğlu Segrek, 259); “alça kanun yiryüzine dökülmedin” (Kan Turalı, 192); “alça kanı şorladı” (Salur Kazan, 289)

4. Kızıl

“ bir yire ağ otağ, bir yire kızıl otağ, bir yire kara otağ kurdurmuş-idi” (Boğaç Han, 10); “ kızıl olanı kızıl otağa kondurun” (Boğaç Han, 10); “benden alçak kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdi” (Boğaç Han, 11); “ Han Bayındır yirinden turmuş bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ dikdürmiş, oğulluyı ağ otağa, kızlıyı kızıl otağa oğlu kızıl olamaynı kara otağa kondurun” (Boğaç Han, 12, 13); “ katar katar kızıl deve... “ (Salur Kazan, 38, 40 ,48); “ Kaytabandan/kaytabanda kızıl deve” (Boğaç Han, 18, 32, 33, Uruz, 139, 145); “göksi kızıl dügmeli (kâfir kızları) “ (Salur Kazan, 36); “ kızıl kaftan” (Bamsı Beyrek, 89); “kızıl kına” (Bamsı Beyrek, 91); “kızıl altun” (Bamsı Beyrek, 115, Salur Kazan 280); “ Tekür aydur: Vallah bu yigidi gözüm gördi, könlüm sevdi didi. Kırk yirde otak dikdürdi, kırk yirde kızıl ala gerdek dikdürdi. Kan Turalı-y-ile kızıl getürüp gerdege koydılar” (Kan Turalı, 189); “ Kar üzerine kan tammış gibi kızıl yanaklum” (Kan Turalı, 199)

2.2. OĞUZLAR-DÜŞMANLAR (Kâfirler)

Dede Korkut Kitabı’nda Oğuz’u (Oğuz ilini-Oğuz Beylerini) niteleyen en önemli sıfat “kalın”dır. Kalın ‘kalabalık, büyük, kuvvetli anlamlarına gelmektedir. Kalın niteleyicisi geçtiği 38 yerde de Oğuzları (Oğuz İli/Oğuz Beyleri, Yiğitleri) nitelemektedir (bk. 1-19, 1-21, 2-36, 2-38, 2-50, 2-59, 2-65, 3-68, 3-69, 3-69, 3-75, 3-75, 3-79, 3-81, 3-81, 3-82, 3-92, 3-94, 3-95, 3-96, 3-107, 3-120, 3-120, 4-123, 4-144, 6-186, 8-222, 8-223/224, 8-233, 8-233, 8-234, 8-234, 10-256, 10-258, 10-260, 10-267, 11-281, 11-290). *Dede Korkut Kitabı*’nda kalın sıfatı düşmanlar (kâfirler) için hiç kullanılmamaktadır. Bu itibarla “kalın”a “Oğuz’un sıfatı” dememiz mümkündür.

“Kanlu” sıfatı ise; 5 yerde (1-23, 4-125, 4-135, 6-200, 10-257) Oğuz’u nitelerken (Kanlu Oğuz bigleri-Kanlu Oğuz); 7 yerde de (1-30, 1-30, 6-171, 6-174, 6-186, 10-270, 11-290) düşmanlar için niteleyici olarak kullanılmıştır. Fakat Salur Kazan’da geçen “Kanlu kâfir elinden babasını tartup aldı. Kalın Oğuz iline gelüp çıkdı” (Salur Kazan, 290) ibaresi “kalın” ile “kanlu” sıfatları arasındaki anlam ayırtısını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kâfirlerin nitelenmesinde din ve akıl ölçülerine sıkça başvurulmaktadır.

a-Din

azgın/azgun dinlü kâfir/yagı: 5 yerde (1-25, 4-127, 4-128, 4-128/129, 4-130, 4-133)
din düşmeni kâfir: 1 yerde (2-38)

dini yok (akılsuz) kâfir: 1 yerde (2-59)
 kara dinlü kâfir: 2 yerde (4-132, 4-136)
 sası dinlü kâfir: 6 yerde (2-38, 2-53, 2-54, 3-100, 4-129, 5-165)

b-Akıl

(dini yok) akılsuz kâfir: 1 yerde (2-59)
 ussı yok kâfir: 1 yerde (2-59)

Dede Korkut Kitabı'nda Düşmanlar (kafirler) için daima olumsuz niteleyiciler kullanılmıştır:

alaca atlu kâfir (2-38); azgun kâfir (2-41); başı açık, yalın ayak kâfir (2-47); demür tonlu kâfir (10-264); dirnaksüz kâfir (2-59); hasud kâfir (6-285); ilkıçı kâfir (10-263); kalabalık kâfir (3-75); kara saçlu kâfir (2-38); kara tonlu kâfir (1-25, 4-127, 6-191, 6-193, 9-241, 9-242, 10-255, 10-264, 10-270); kızgun dillü kâfir (4-127); kiçe börklü kâfir (4-127); murdar kâfir (2-41); yağı kâfir (4-128)

DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ EVRENSEL MESAJLAR

1. *Dede Korkut Kitabı*'nda eğitime büyük önem verildiği görülmektedir. Dede Korkut, Basat'ın sık sık aslanın yatağına geri dönmesi üzerine ona nasihat eder: “ Dedem Korkut geldi aydur: ‘Oğlanum sen insansın, hayvan-ile musâhib olmagıl, gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort didi’ (D-214).
2. *Dede Korkut Kitabı*'nda sosyal dayanışma üst düzeydedir. Kahramanlar birbirlerine sevgiyle yaklaşırlar, birbirlerini korurlar. Birinin başına kötü bir şey gelse hepsi üzüdür: “ Ulu kardaşı Egrek burada soylamış, görelim hanum ne soylamış: Aydur: ‘ Ağzun için öleyim kardaş/Dilün için öleyim kardaş’ (D-268); Han Kazan burada soylamış, görelüm hanum ne soylamış: Aydur: ‘ Oğul oğul ay oğul/Karşu yatan kara tağum yüksegi oğul/Güçlü bilüm kuvveti canum oğul/...Menüm başum kurban olsun canum oğul, senin-içün” (D-145)
3. *Dede Korkut Kitabı*'nda 21. yüzyıl insanına hayvan sevgisi ile ilgili mesajlar da vardır: “ At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig/Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig” (Bamsı Beyrek)
4. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kahramanlar birbirlerine yardım eli uzatırlar, zor durumdaki insanlara yararlı olmayı erdem sayarlar: “ Dirse Han dişi ehlinün sözi-y-ile ulu toy eyledi, hacet eyledi...Aç görse toyurdi. Yalın görse tonatdı. Borçluyı borçından kurtardı. Depe gibi et yıgdi göl gibi kımız sağdurdu” (D-14/15).
5. Dede Korkut kahramanları için misafirperverlik en önemli hasletlerden birisidir: “ Konuğı gelmeyen kara ivler yıkılsa yig” (D-4)
6. Akla ve bilgelige çok önem verilir: “ Bu dünyayı erenler ‘akıl-ile bulmuşlardır” (D-182)
7. Ahlâk, çok önemli bir değerdir. Oğuzlar yalan söz nedir bilmezler. Aralarında bir tek yalan söyleyen vardır. Onun adı da “Yalançoğlu Yaltaçuk”tır.

SONUÇ

1. *Dede Korkut Kitabı* en güçlü “Poetik Nutuk” örneklerimizden birisidir. Kesin olmamakla birlikte Dede Korkut'ta 2721 söz 32794 defa kullanılmıştır (Öztelli 1972:294). Takribî 142 sıfat 1294 defa kullanılmıştır (Veliyev 1989:87). Onların da ekseriyeti sabit sıfatlardır. İşte Kitâb-ı Dede Korkut'taki metinlerin derin yapısını anlamamızda, çözmamızda en önemli ip uçları kalıcı niteleme sıfatlarıdır.
2. Dede Korkut destanları ve –İslâmiyet'ten Önceki Şekli- Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı* birçok bakımdan benzerlik göstermektedir. (bk. Çalışmanın Yöntemi) Bu iki destan metninde kullanılan niteleyicilerin/nitelenenlerin karşılaştırılması sonucu Türk düşünce

sistemi, Türk kültürü ve medeniyeti bakımından ilgi çekici sonuçlar elde ettik. Bu itibarla, Türklerin kendine mahsus poetik bir dünya görüşleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3. Türklerin çok köklü ve zengin bir renk kültürü vardır. Boz, kara, ağ, kızıl, al, ala sadece bir renk adı değil sembolik bazı çağrışımlarla dolu olarak, yani bir duygu değeri kazanarak kullanılmaktadır. Destanlarda niteleyici olarak kullanılan renklerde bir tutarlılık, bir paralellik, daha doğrusu bir sistem vardır.
4. Her iki destan metninde de doğa unsurları çok önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle su ve su kaynakları, ağaç, orman, hayvanlar çok geniş ölçüde yer almaktadır. Belki de göçebelik psikolojisi ile doğa bir canlı olarak telakki edilmekte, gerektiğinde doğaya beddua edilebilmekte hatta doğadan hesap sorabilmektedir.

NOTLAR

1. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yay., 20. bas., İstanbul 1999 s. 5-8: (1. Müellifinin millet olması 2. Muhtevasının millet hayatı olması 3. Büyük bir kahramanlık menkıbesi olması 4. Yüksek bir coşkunluk ifadesi taşıması 5. Tabiat unsurunun ön planda olması 6. Hayvanların büyük bir yer işgal etmesi 7. İçinde hızlı bir hayat tarzının hüküm sürmesi 8. Tarihle ilgili bulunması 9. Bir coğrafyaya sahip olması 10. Uzun büyük bir manzum eser olması 11. Hikâyenin bir kahramanın etrafında dönmesi 12. Destanın dili bağlı olduğu dilin en güzel örneğini teşkil eder)
2. İ. Zeki Burdurlu, “Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları”, Dilbilgisi Sorunları-II, TDK Yay. s. 232-239: (1. Basit Niteleme Sıfatları, 2. Türemiş Niteleme Sıfatları, 3. Kuralla Yapılmış Niteleme Sıfatları, 4. Sözcük Yinelemesiyle Yapılmış Niteleme Sıfatları, 5. Eksiz isim Takımı Durumuyla Yapılmış Niteleme Sıfatları, 6. Arapça sıfatlarla yapılmış takımlar, 7. Farsça sıfatlarla yapılmış takımlar, 8. Renklerle yapılmış takımlar)
3. Kamil Veliyev, *Destan Poetikası*, (sdl.) Halil Açıkgöz, Türkiyat Mat., İstanbul 1989, s. 93: (1. İsimle ifade olunanlar 2. Sıfatla ifade olunanlar 3. Tekrarlarla ifade olunanlar 4. Tekrar-sıfat terkibinde 5. Tayini söz birleşmesine dahil olmayan ismî birleşmelerle ifade olunanlar 6. İsmî birleşme-İsim/sıfat tipinde 7. Birinci tür tayinî söz birleşmesi-sıfat tipinde 8. Birinci tür tayinî söz birleşmesi-ismî sıfat tipinde 9. Fiilî sıfat ve fiilî sıfat terkibi ile ifade olunanlar)
4. O. Şaik Gökyay, *Dede Korkut'un Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, I. Basılış, İst. 1973: “Mere alca kopuzum ele alun, meni ögün...” (89-b) alca (Türlü yerler) Kırmızı, kızılca, al renkte olan. Alca atlu 119-b, alca kopuz 89-b)ŞM. Ergin, *Dede Korkut Kitabı I* (4. baskı, TDK Yay., Ankara, 1997): “Kan Turalı yigitlerin ağlar gördi, aydur: Mere alca kopuzum ele alun meni ögün...” (D-183)ŞS. Tezcan, H.Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, YKY, 2. baskı, İst. 2001) “Kan Turalı yigitlerin ağlar gördi. Eydür: “ Mere, elçe kopuzum ele alun, meni ögün...” (93-b) S. Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, YKY, İstanbul, 2001 Dresden Yazması Üzerine Notlar'da (s. 37-377) kelitemizle ilgili bir açıklama yapmamıştırŞGeoffrey Lewis, *The Book of Dede Korkut*, Penguin Books, England, 1974 “ He saw his warriors weeping, and said “Take up my arm-long lute and sing my praises...” (s. 123)ŞH. Achmed Schimiede, *Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası*, TDV Yay., Ankara, 2000 “ Mer-e! Alca kopuzum ele alın! Meni ögün” (s. 111)Ş*The Book of Dede Korkut*,(A Turkish Epic, Translated into English and edited by F. Sümer, Ahmet E. Uysal, Warren S. Walker) San Antonio, 1972 “ When Kan Turali saw them crying, he said to them: “Ho! Take my kopuz, play upon it, and praise me...” (s. 105)

“Kopuz” kelimesi *Dede Korkut Kitabı*'nda 22 yerde geçmektedir. kolça kopuz 5 yerde (D-5, D-31, D-32, D-181, D-188), Alça kopuz 1 yerde (D-183). “Kolça kopuz” sapı kol boyunca uzayan kopuz demektir. Bizim “Elçe kopuz olarak okuduğumuz” kopuz çeşiti ise sapı el kadar olan; kolça kopuza göre daha küçük bir kopuz olmalıdır. Bu itibarla, kolça kopuz ibaresiyle bir paralellik kurulursa; D-183'te alça kopuz değil elçe kopuz okunması daha

dođru olacaktır kanaatindeyiz.

Dede Korkut Kitabı üzerine yapılan yayınlarda ve ilgili düzeltme yazılarında (bk. Tekin, bk. Başgöz vd.) elçe kopuz ile ilgili bir kayda rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Sadece Tezcan-Boeschoten Yayınında (bk. 2001,) elçe kopuz okunmuş; fakat Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*'ında bu kelimeye değinilmemiştir (bk. Tezcan 2001).

5. “erdil” kelimesine Ergin ve Gökyay yayınlarında (?) işareti konulmuştur. S. Tezcan ise *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*'da şu açıklamayı yapmaktadır: “Ergin ve Gökyay'ın *erdil* okuyup Karşılıksız bıraktıkları bu sözcüğü *erdebil* de okumak mümkündür” (Daha geniş bilgi için bk. Tezcan 2001:306-307)

KARŞILAŞTIRMALI DİZİN

1. Savaş Araçları

‘alem	ağ a.lü (12-285 ¹), kaba a. (6-269, 7-231, 7-231, 11-268)
cıda	altun c. (4-136), gedilmiş c. (4-141), kargu c. (4-136), süvri c. (4-129, 4-132, 4-148, 6-209)
çevgen	egri başlı ç. (2-141)
çomak	kaba ç. (4-129)
gönder	ala g. (7-35, 3-60, 5-66, 11-302), ala ala g. (10-63), altmış tutam g. (3-41, 3-48), altmış tutam ala g. (5-150)
gürz	altı perlü g. (2-64, 3-60, 3-72, 9-250, 11-287)
ışuk	kunt ı. (4-129)
kamçı	altunluça k. (4-141)
kılıç	kara k. (4-148, 5-159, 11-277), kara polat öz k. (1-13, 1-31, 1-35, 2-49, 2-63, 2-66, 4-129, 4-130, 4-132, 4-154, 6-184, 6-184, 6-211, 6-221, 8-233, 9-245, 9-247, 9-248, 9-249, 9-250, 9-250, 10-259, 11-282), yüzi dönmez k. (11-277)
kiriş	boğma k. (3-109)
mancılık	ağır m. (11-233)
oh/ok	ağ yeşeklü ötkün o. (6-6-184, 9-246), ala o. (9-242), demrensüz o. (6-200), kargı dillü kayın o. (4-132), kümüş o. (OK, 349-350), som altunlu o. (6-207), üç yeşeklü kayın o. (2-63)
sancak	ağ s. (5-75), ak s.lu (alay) (12-286)
sapan	ala kollu s. (2-39, 2-41)
sünjü	kargu dillü öz s. (6-207)
ton	demür t. (9-245, 9-248, 9-249)
yay/ya	ağ tozlu y. (3-72), ağ tozlu katı y. (3-109), ağ tozluça katı y. (1-31, 2-49), ağça tozlu katı y. (6-184, 9-248, 9-249), aldun ya (OK, 341), sinirli katı y. (1-22, 1-22)
zencîr	demür z. (1-16)

2. Hayvanlar

aslan	cânavarlar serveri a. (6-183), canavarlar serveri kagan a. (6-184), kagan a. (6-183, 6-177, 6-186, 6-187, 8-224, 8-233)
at/ad	ağ boz a. (10-258, 10-268), aygır ad (OK, 226, 227, 241), kara koç a. (10-263), kazılık a. (9-240, 10-270), şahbâz a. (10-261), yahşi a. (9-237, 9-239), yilisi kara kazılık a. (9-239, 9-241, 9-244, 9-245, 10-257, 10-267), yügrük a. (9-252)
aygır	al a. (9-244, 9-246, 9-247, 9-248, 9-249, 9-250), ala a. (9-245), aygır a. 5-261, boz a. (2-37, 3-72, 3-76, 3-99, 3-99, 3-116), kara a. (3-84, 3-84, 4-148, 4-148), kara koç a. (10-262), kiçi başlu kiçer a. (3-82, 3-84), şahbâz a. (9-236), toklı başlu torı a. (3-84), torı a. (2-37, 3-82)
bidevi	ağ b. (2-37), gök b. (2-37)
böri	irkek b. (OK, 223), kök b. (OK, 217-218), kök dülük-lüg, kök calluğ, bedük irkek b. (OK, 139-140-141, 154-155-156, 216-217, 257-258, 289-290)
buğa	kara b. (6-173, 6-186, 6-187)
buğra	kara b. (6-173, 6-173, 6-176, 6-186, 6-187, 6?)
cânavar	yavuz c. (3-88)
çal-kara kuş	cümle kuşlar sultanı ç. (3-70, 6-188)
dağuk	aldum d. (OK, 362), kümüş d. (OK, 365)

¹ I. Rakamlar Dresden Nüshasındaki sıraya göre destan metnini, ikinci rakamlar ilgili örneklerin geçtiği satırı karşılamaktadır.

deve	biserek biserek d. (6-223), cânavarlar ser-hengi d. (6-185), kara d. (2-38, 2-43, 2-47), katar katar d. (3-103, 3-103, 4-123, 5-163, 5-166), katar katar kızıl d. (2-48), kızıl d. (1-18, 1-32, 1-33, 2-38, 2-40, 2-45, 2-54, 4-139, 4-145), kızıl kızıl d. (2-59)
ejderhâ	yedi başlu e. (11-278)
evren	ala e. (4-129, 4-132), kara e. (8-224)
geyik	ala g. (6-200), boynı uzun bidevi g. (4-136), paralu g. (9-240), semüz, sığın g. (3-77), sığın g. (2-36, 2-44, 3-116, 4-126, 6-200), kaçır g. (1-28), kanlu g. (9-237, 10-259)
inek buzağusu	kara i. (6-181)
kaplan	kara k. (8-224)
kaz	kara k. (4-133, 11-280)
kıyand(kat)	bedük k. (OK, 22)
kik	bedük, yaman k. (OK, 24)
koç	boynuzı burma k. (3-107), kara k. (4-133, 4-147, 6-190, 9-252, 10-269, 11-278), koyun görmemiş k. (3-85), sakar k. (8-228)
koyun	ağ k. (2-44, 3-118), ağça k. (2-46, 2-54, 3-103, 3-104, 3-118, 4-139, 4-145, 5-163, 5-166, 6-196, 9-252), ağça yünlü k. (11-280), ak k. (OK, 363), kara k. (OK, 366), semüz k. (2-48, 2-57)
köpek	ala k. (6-184), kara k. (2-46, 2-46), kuyruksuz, kulaksuz k. (3-86, 3-87)
kurt	kuduz k. (2-43)
kurt enügi	azvay k. (11-280)
kuzı	irkek k. (4-131), turfanda k. (8-226)
kamak	demür tonlu m. (6-218)
ördek	ala ö. (11-280)
püre	haraça karaça p. (3-86)
sinek	irkek s. (10-261)
sunkur kuşu	ağ s. (11-280)
teke	erdil (bk. Notlar: 5.not) t. (5-221)
tana	avsıl olmuş t. (5-185), üç yaşar t. (1-56?), yike t. (1-8)
toklı	aruk t. (1-48, 3-57)
toñuz	kara t. (3-100, 4-144)
turgay	sakallu boza t. (1-1)
üyge	kaba ü. (6-188)
yılan	ala y. (5-166, 6-175, 6-176), saru y. (1-24, 4-137)

3. Dinsel Kavramlar

allah	‘alemleri yokdan var iden A. (9-251), ‘aziz A. (9-251), kâdir A. (3-83, 5-156, 6-198, 8-235), yaradan A. (6-209)
allah ta’âla	cân viren cân alan A. (5-161)
‘azrâil	al kanatlu a. (5-156, 5-158, 5-158, 5-162, 5-164, 5-166)
haç	altun h. (4-124)
hızır	boz atlu H. (1-26, 1-28)
iman	aru i. (2-66, 3-122, 4-154, 6-201, 6-213, 8-235, 10-271, 11-291)
kilise	sarp k. (11-283)
ma’bûd	bî-zaval m. (6-209)
muhammed	adı görklü M. (2-63, 3-120, 4-132, 4-152, 4-154, 5-170, 6-182, 6-182, 6-185, 6-189, 6-193, 8-227, 9-253, 10-264, 10-265)
muhammed Mustafa	adı görklü M. (2-66, 3-122, 6-201, 6-213, 8-235, 11-291)
tanrı/denri	‘aziz T. (3-121, 6-212), cebbar T. (5-161, 5-168), cömerdler cömerdi, gani T. (6-184), dâyim turan (cebbar) T. (5-168), görklü T. (5-161, 5-168, 6-210, 9-251), kâdir T. 1-35, 2-66, 4-147, 5-168, 5-170, 8-231, 8-233, 10-257), kâdir (ulu) T. (6-188), (keremi çok) kâdir T. (5-169), (yaradan)kâdir T. (6-188), kakhâr T. (6-210), keremi çok (kâdir) T. (5-169), kök d. (OK, 60/61, 61, 325/326, 375), settâr T. (5-161), ulu T. (6-210), yaradan (kâdir) T. (6-188), yüce T. (1-35, 9-251)
tat eri	sakalı uzun t. (1-1, 1-21)

4. Doğa Unsurları

agaç	böyük a. (3-102), kaba a. (2-50, 3-118, 8-223, 10-258), kölgelüçe kaba a. (1-35, 2-66, 3-104, 3-122, 4-154, 5-170, 6-213, 9-253)
bınar	sovuk sovuk b. (5-163), yahşı b. (3-102)
bulut	kara b. (2-43, 4-147)
çay	kuru ç. (5-155), kuru kuru ç. (1-24, 4-138)
çayır	gök ç. (3-76)
çemen	gök ala görklü ç. (6-200), görklü ç. (4-126, 11-290)
depe	böyük d. (2-42)
gök	asumanlu g. (4-147)
göl	arı g. (6-188)
ırmak	kanlu kanlu ı. (2-59)
kar	ağça k. (3-114)
kır	ortaç k. (11-280)
kavak	ağ k. (3-110)
müren	bedük m. (OK, 204), dering m. (OK, 175)
orman	ağ o. (3-110), uluğ o. (OK, 19)
su	akan turı s. (1-19), akındulu s. (6-179), akındılı/akındulu görklü s. (3-83, 4-147, 6-186, 9-239, 9-239, 10-258, 10-267), aru s. (2-63, 3-120, 4-132, 4-147, 4-152, 6-193), kamın akan görklü s. (1-35, 2-66, 4-154, 5-170), kamın akan yügrük s. (1-25, 4-138), kanlu kanlu s. (3-75, 3-118, 4-145, 6-186, 8-234, 9-244, 10-256), sovuk sovuk s. (3-103, 3-103, 5-166, 5-166)
tag/dağ	argap argap kara t. (3-117), dökmesi böyük t. (5-160), göksi güzel kaba t. (4-131, 4-136), kara t. (4-126, 6-206, 6-207, 8-234, 9-242, 9-244), kara d. (OK, 159), kara kara t. (6-186, 8-224, 9-244, 10-256), karşı yatan kara t. (3-102, 3-103, 3-104, 4-138, 4-145, 4-147, 5-163, 5-167, 6-179, 10-258), karşı yatan karlu t. (3-104), uluğ d. (OK, 229), yirden yüce t. (4-131), yirlü kara t. (3-122, 4-154, 5-169, 7-212, 9-253), yüce t. (8-218, 11-278), yüksek yüksek kara t. (5-166, 11-277)
tan yılleri	salkum salkum t. (1-11, 1-21)
yazu	gin y. (10-266)
yıldırım	ağ y. (4-147)

KAYNAKLAR

- Aalto, Pentti, (Çev. Erhan Aydın) “Orhon Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine”, Türk Dili, Kasım 2000, sayı 587
- Erkman-Akerson, Fatma, Ozil, Şeyda, *Türkçede Niteleme:Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg Yay., İstanbul, 1998
- Aksan, Doğan (vd.), *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Olgaç Basımevi, Ankara, 1983
- Akaslan, Talat, “Bir, Bu, Bazı, Kimi, Hangi, Kaç, Ne? Sıfat mı!”, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2001, (Dilbilim Araştırmaları, 2001)
- Arat, Reşit Rahmeti, *Makaleler I*, (Yayıma haz.: O. Fikri Sertkaya), TKAE Yay., Ankara, 1987 a.g.y., *Kutadgu Bilig-II Tercüme*, TTK Basımevi, Ankara, 1959
- Asım, *Burhan- Katı*, c. I, s. 236
- Atalay, Besim, *Divanü Lugâti't-Türk I-II-III-IV*, TDK Yay., Ankara, 1991
- Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, MEB Yay., İstanbul, 1971
- Başgöz, İlhan, “Dede Korkut'ta Yanlış Okunan Bazı Kelimeler”, Türk Dili, cilt IX, s. 104, 1960
- Boratav, Pertev Naili, *Folklor ve Edebiyat*, İstanbul, 1939
- Burdurlu, İbrahim Zeki, “Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları”, Dilbilgisi Sorunları-II, TDK Yay., Ankara, 1972
- Defne, Zeki Ömer, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, TDK Yay., Ankara, 1988
- Elçin, Şükrü, “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, Türk Kültürü, yıl 6
- Ercilasun, Ahmet B., “Dede Korkut Mirası”, <http://www.tdk.gov.tr/dedekorkut2.html>, 2001
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yay., 20. basım, İstanbul 1999
- a.g.y., *Dede Korkut Kitabı*, c.I (Metin), c. II (İndeks-Gramer), TDK Yay., Ankara, 1997
- a.g.y., *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yay., 20. baskı, İstanbul, 1993
- a.g.y., *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., 25. baskı, İstanbul, 2000
- Ertop, Konur, “Dede Korkut Kitabı”, Bütün Dünya, Başkent Üniv. Kültür Üniv. Kültür Yay., Ankara, 2002
- Gürsoy-Naskali Emine, “Destanın Tarifi”, TDAY Belleten, 1992
- Karabaş, Seyfi, *Dede Korkut'ta Renkler*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, III. Basım, İstanbul, 1981
- Lewis, Geoffrey, *The Book of Dede Korkut*, Penguin Books, England, 1974
- Öztelli, Cahit, “Dedem Korkut Kitabı'nın Dili Üzerine Bir Deneme”, Bilimsel Bildiriler-1972, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1975
- Öztürk, Ali, *Türk Anonim Edebiyatı*, II. Basım, Bayrak Yayımcılık, İstanbul, 1986
- Sakaoğlu, Saim, *Dede Korkut Kitabı I-II* (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar), Selçuk Üniv. Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yay., no. 002, Konya, 1998
- Schimiede, H. Achmed, *Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası*, TDV Yay., Ankara, 2000
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1998
- Tezcan, Semih, Boeschoten, Hendrik, *Dede Korkut Oğuznameleri*, YKY, 2. baskı, İstanbul, 2001
- Tezcan, Semih, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, YKY, İstanbul, 2001
- Tekin, Talat, “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri (Eski Türk Şiiri)”, TDK Yay., Ankara, 1997
- a.g.y., “Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Bazı Düzeltmeler”, TDAY Belleten, 1982-1983
- The Book of Dede Korkut*, (A Turkish Epic, Translated into English and edited by F. Sümer, Ahmet E. Uysal, Warren S. Walker) San Antonio, 1972
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1990
- Togan, Zeki Velidi, “Türk Destanlarının Tasnifi-1”, Atsız Mecmuası, sayı: 1
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Omanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1945
- Veliyev, Kamil, *Destan Poetikası*, (Sad.: Halil Açıkgöz), Türkiyat Matbaası, İstanbul, 1987
- Yıldız, Naciye, *Manas Destanı* (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller, TDK Yay., Ankara, 1995
- Yüce, Nuri, “Manas Destanı'nda İslami Unsurlar”, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas* (haz. Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali), TDK yay., Ankara, 1995